

Estiu 2015

El trencament del silenci indígena: nous actors, noves polítiques

Jordi Bonet i Martí

@jordibonetmarti

Professor de l'àrea de Ciència Política

Departament de Dret Públic

Universitat de Girona

El procés de colonització del continent americà per part de les potències colonials europees va significar el genocidi, espoli i ocupació dels pobles originaris sotmesos durant tres segles a polítiques de discriminació, confinament i aculturació que van provocar el seu declivi poblacional, així com la progressiva pèrdua dels seus trets lingüístics, culturals i religiosos que els identificaven com a pobles. Aquest procés fou continuat, i en alguns casos agreujat, arran del procés d'independència i la consegüent creació dels estats nació contemporanis, que es van construir d'esquenes a les poblacions indígenes romanents, arribant a impulsar campanyes d'extermini en aquells territoris no controlats prèviament per la corona espanyola, com les practicades a Argentina durant l'anomenada Campanya del Desert (1878-1895).

Malgrat que aquest procés no va estar exempt de resistències, les més importants de les quals fou l'aixecament de Tupac Amaru II (1780-1782) al Perú, la superioritat de la tecnologia militar dels conqueridors va aconseguir imposar-se, a excepció del cas xilè on el poble maputxe després d'una guerra contra la corona espanyola aconseguí establir un territori autònom que va mantenir des de 1641 fins a la seva definitiva ocupació a finals del segle XIX. Així doncs, la conquesta d'Amèrica i la posterior creació dels estats nació va significar el progressiu silenciament de les reivindicacions indígenes, obligades a una posició de subalternitat que les exclouïa del debat polític i les confinava en els estrats més desfavorits dels nous estats-nació junt a la població afro-descendent.

L'aparició de corrents progressistes dins la política llatinoamericana no va significar un canvi substantiu en l'aproximació de la qüestió indígena, ja que arran del seu biaix fortament economicista aquesta fou subsumida en la problemàtica d'accés a la terra per part dels camperols pobres. Menció a banda mereix el cas de l'intel·lectual marxista peruà José Carlos Mariátegui, que en el seu llibre *7 ensayos de la realidad peruana* desenvolupà una primera aproximació a l'indigenisme des de paràmetres materialistes, així com les polítiques indigenistes desenvolupades a Mèxic durant el període post-revolucionari que oferiren una primera protecció dels drets culturals i lingüístics dels pobles originaris. Tanmateix, la realitat al conjunt del continent va continuar sent l'oblit de les reivindicacions culturals indígenes i la creença que aquestes serien resoltes només en el marc d'una reforma agrària. En aquest sentit, caldrà esperar a finals dels anys 60 per l'aparició de nous marcs discursius i repertoris d'accions que donaran lloc a l'aparició del moviment indígena contemporani.

De la Federació Shuar al Conveni 169 de l'OIT

Fins als anys 60, l'abordatge de la qüestió indígena s'havia plantejat de forma preeminent des de la perspectiva assimilacionista, és a dir, la incorporació de les poblacions indígenes als processos de construcció nacional a partir de l'abandonament dels seus trets culturals i lingüístics considerats un factor de subdesenvolupament. En aquest procés, havia tingut un rol protagonista l'església catòlica que, a partir de la seva tasca missionera i escolar, havia actuat com un dels agents principals d'aculturació en els pobles originaris. Tanmateix, la renovació que significà el Concili Vaticà II, produí un canvi substancial en les formes d'aproximar-se a la realitat indígena per part de la institució eclesiàstica. Paral·lelament, durant aquest període es produí una forta expansió de l'antropologia cultural que deslliurada del seu passat colonial prengué com objectiu comprendre la diversitat cultural del món; en aquest sentit, es multiplicaren els treballs de camp de nombrosos antropòlegs en comunitats indígenes desitjosos de comprendre, donar a conèixer i defensar la identitat cultural dels pobles que estudiaven. Finalment, la revolució cubana de 1959 i els processos de descolonització que es desenvoluparen a Àfrica i al Sud-Est Asiàtic, generaren nous imaginaris emancipadors crítics amb les formes de dominació occidental.

La confluència d'aquests factors es troba en la base de l'aparició del moviment indígena contemporani, que a diferència de l'anterior es basarà en un canvi dels marcs interpretatius, les formes d'organització i els repertoris d'acció col·lectiva. El primer moviment que adopta aquestes noves formes organitzatives és la Federació Shuar, que sorgeix a finals dels anys 60 a l'Amazònia equatoriana arran de l'aliança entre comunitats, institucions religioses i professionals de l'antropologia. Aquest moviment servirà d'inspiració a altres i generarà vincles que convergiran en la Declaració de Barbados per a l'alliberament indígena (1971) impulsada pel Consell Ecumènic d'Esglésies, on assistiran antropòlegs, religiosos i representants de les comunitats per discutir sobre les necessitats i propostes programàtiques del nou moviment indígena. A diferència de les mobilitzacions anteriors, de caire particularista, aquesta es constituirà des d'un inici amb vocació transnacional i amb l'objectiu d'incidir en les polítiques dels estats al voltant dels drets dels pobles originaris, fent pressió a les institucions globals, especialment l'OIT i les Nacions Unides. Aquesta orientació transnacional es veurà accentuada durant els anys 70' i 80' amb l'aparició de diferents Organitzacions no Governamentals que tindran per objectiu finançar i recolzar l'autoorganització de les comunitats indígenes com l'International Work Group for Indigenous Affairs (IWGIA), Survival International, Cultural Survival i el Consell Mundial dels Pobles Indígenes.

A resultes d'aquest treball, s'aconseguirà l'any 1989 l'aprovació del Conveni 169 sobre pobles indígenes per part de l'Organització Internacional del Treball (OIT) que venia a substituir el conveni 107 de 1959, que havia estat elaborat des d'una perspectiva fonamentalment integracionista. A diferència del conveni anterior, que considerava els pobles indígenes com a entitats sotmeses a un procés de modernització que finalitzaria amb la seva incorporació a les societats nacionals, el Conveni 169 reconeixia el seu caràcter de societats permanents, així com els seus drets culturals i activant mecanismes de consulta en aquelles qüestions que els afectessin com a pobles.

La irrupció de nous subjectes polítics

Aquest treball de conscienciació, capacitació i apoderament dels pobles indígenes eclosionarà durant els anys 90 en la constitució de nous subjectes polítics que disputaran a l'interior dels diferents estats-nació el reconeixement dels seus drets polítics i culturals. La primera irrupció d'aquest nou moviment es produirà el més de juny de 1990 a Quito (Equador) quan en el marc de l'aixecament de l'Inti Raymi les comunitats ocupen l'església de Quito per reivindicar les seves terres ancestrals. Tanmateix serà l'any 1992, amb motiu de la reivindicació dels Cinc Cents Anys de Resistència Indígena en contraposició a les celebracions oficials del Cinquè Centenari, que es multiplicaran les accions arreu del continent, impulsant fòrums de debat, manifestacions i accions de protesta, reforçades per l'atorgament del premi Nobel de la Pau a l'activista maia quiché Rigoberta Menchú. Aquesta pressió sobre les instàncies internacionals, culminarà en la proclamació de 1993 com l'Any Internacional dels Pobles Indígenes, al que li seguirà el Decenni Internacional dels Pobles Indígenes (1995-2004) i el segon Decenni (2005-2015).

Una altra fita significativa serà l'any 1994 arran de l'alçament zapatista que donarà conèixer arreu del món les reivindicacions indígenes chiapanenques generant una àmplia xarxa de simpatia i recolzament internacional. Des d'aleshores ençà, el moviment indígena constitueix una referència indiscutible per pensar la política llatinoamericana, demostrant la seva capacitat per fer caure governs (protestes a Quito de 1997 i 2000), propiciar l'arribada de presidents que reivindicuen les seves arrels ancestrals (Evo Morales, 2005) o impulsant noves constitucions que reconeixen els drets culturals i s'inspiren en els seus principis cosmovisionals (Equador 2008, Bolívia 2009). Així mateix, cal destacar l'aprovació per part de la Comissió de Drets Humans de l'ONU de la Declaració dels Drets dels Pobles Indígenes (2007) que incorpora per primera vegada la demanda de reconeixement dels drets territorials i el dret a l'autodeterminació. Malgrat les múltiples mancances que encara afecten als pobles indígenes del continent americà, la seva articulació com a subjecte polític i els èxits assolits a escala nacional i internacional ens permeten concloure que finalment s'ha trencat el silenci indígena, i que la seva veu no només s'escolta sinó que condiona la política llatino-americana.

Bibliografia per aprofundir en la temàtica.

BENGOA, José La emergencia indígena en América Latina. Santiago de Chile: Fondo de Cultura Económica. 2007

BRYSK, Alison De la tribu a la aldea global. Derechos de los pueblos indígenas, redes transnacionales y relaciones Internacionales en América Latina. Barcelona: Ediciones Bellaterra. 2009

MARTÍ I PUIG, Salvador. “Etnicidad, movimientos sociales y protesta” Latin American Research Review, Vol. 49, nº1. 2014.

LE BOT, Yvon La gran revuelta indígena. Puebla: Oceano. 2013.

